

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ФАКУЛЬТЕТ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА МУЗЕЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кваліфікаційна робота
на тему:

«Висвітлення музейними засобами історії створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви»

Здобувача вищої освіти
першого освітнього рівня (бакалавр)
спеціальності 027 *«Музеєзнавство, пам'яткознавство»*
освітньої програми *«Музейно-екскурсійна діяльність»*

МАРЧЕНКА Святослава Ігоровича

Науковий керівник: доктор культурології, професор

ЩЕРБАНЬ Анатолій Леонідович

Кваліфікаційна робота допущена до захисту рішенням кафедри
музейно-туристичної діяльності

Протокол №___ від «__» _____ 2025 року.

Завідувач кафедри _____ Анатолій ЩЕРБАНЬ

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	с. 7
РОЗДІЛ I. Розширена тематична структура виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»	с. 11
1.1. Ідейний задум та наскрізна проблема виставки	с. 11
1.2. Архітектурно-художній задум виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»	с. 13
1.3. Розширена тематична структура виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»	с. 17
РОЗДІЛ II. Екскурсійна розробка виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»	с. 22
2.1. Методична рекомендація для проведення екскурсії «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття»	с. 22
2.2. Розробка екскурсії «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття».	с. 23
ВИСНОВКИ	с. 36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	с. 40
ДОДАТКИ	с. 44

ЗАВДАННЯ ДО КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Харківська державна академія культури

Факультет: Культурології та соціальних комунікацій

Кафедра: музейно-туристичної діяльності

Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр

Напрямок підготовки 027 «музеєзнавство, пам'яткознавство»
(шифр і назва)

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Завідувач кафедри
А. ЩЕРБАНЬ

“__” _____ 2025 року

ЗАВДАННЯ НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

МАРЧЕНКО СВЯТОСЛАВ ІГОРОВИЧ

1. Тема роботи: **«Висвітлення музейними засобами історії створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви»**

«Demonstration of the history of the creation of the state historical and cultural reserve «Poltava Battlefield» by museum means»

керівник роботи – Щербань А. Л. доктор культурології, професор, завідувач кафедри музейно-туристичної діяльності

затверджений засіданням кафедри, протокол № ____ від _____ року

2. Строк подання студентом роботи – травень 2025 р.

3. Зміст дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити):

ВСТУП

РОЗДІЛ I. Розширена тематична структура виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»

1.4. Ідейний задум та наскрізна проблема виставки

1.5. Архітектурно-художній задум виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»

1.6. Розширена тематична структура виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»

РОЗДІЛ II. Екскурсійна розробка виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»

2.1. Методична рекомендація для проведення екскурсії «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття»

2.2. Розробка екскурсії «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття».

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДОДАТКИ

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та затвердження теми дипломної роботи	вересень	
2.	Виявлення та вивчення літератури з теми дипломної роботи	жовтень-листопад	
3.	Написання тексту I розділу дипломної роботи	грудень	
4.	Написання тексту II розділу дипломної роботи	січень	
5.	Збір емпіричного матеріалу з теми дослідження, його опрацювання, опис	лютий-березень	
6.	Написання висновків, оформлення роботи, її передзахист на кафедрі	квітень-травень	
7.	Підготовка презентації та захист дипломної роботи	червень	

Студент _____

Марченко С. І.

Керівник роботи _____

Щербань А. Л.

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота «Висвітлення музейними засобами історії створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти присвячена темі становлення та розвитку процесу охорони пам'яток пов'язаних із Полтавською баталією. Простежено історичні етапи формування потреби у музеєфікації вказаних об'єктів та створення на їх основі цілісного музейного комплексу. Розроблений автором кваліфікаційної роботи музейний виставковий проєкт за допомогою музейних предметів наглядно розкриває процес створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» та показує зміну ролі заповідника в українському суспільстві, розповсюдженні знань про військову, соціально-економічну історію й культуру України XVIII ст.

Введення запропонованої виставки до системи музейної комунікації шляхом підготовки методичної розробки екскурсії направлене на осмислення необхідності збереження та популяризації пам'яті про трагічно-героїчні сторінки історії України, меморіалізації імен причетних до організації Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

Ключові слова: заповідник, поле Полтавської битви, музейні засоби.

ABSTRACT

The qualification work «Demonstration of the history of the creation of the State historical and cultural reserve «Poltava Battlefield» by museum means» using museum means for obtaining the first (bachelor's) level of higher education is dedicated to the topic of the formation and development of the process of protecting monuments related to the Battle of Poltava. The historical stages of the formation of the need for the museumification of these objects and the creation of a holistic museum complex on their basis are traced.

The museum exhibition project developed by the author of the qualification work, using museum objects, clearly reveals the process of creating the State historical and cultural reserve «Poltava Battlefield» and shows the changing role of the reserve in Ukrainian society, the dissemination of knowledge about the military, socio-economic history and culture of Ukraine in the 18th century.

The introduction of the proposed exhibition into the museum communication system by preparing a methodological development of the excursion is aimed at understanding the need to preserve and popularize the memory of the tragic and heroic pages of Ukrainian history, memorializing the names of those involved in the organization of the State historical and cultural reserve «Poltava Battlefield»

Keywords: reserve, Poltava battlefield, museum means

ВСТУП

Актуальність теми. Процес декомунізації, розпочатий Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» сприяв переосмислення історії Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». Новітні тенденції у вітчизняному суспільно-політичному дискурсі зумовили початок розвінчання міфів, створених пропагандою російської імперії та радянського союзу щодо заповідника взагалі, та битви під Полтавою зокрема. Розвінчування нав'язаних наративів про «досконалу Вікторію» московського царя Петра І та «зраду» гетьмана Івана Мазепи призводять до перегляду генеральної ідеї державного історико-культурного заповідника та поступової реекспозиції виставкових залів. Віднайдення у шведських архівах нових історичних документів, допомагає науковцям розвінчувати російські міфи про Полтаву як «місто російської слави» та відновлювати історичну справедливість щодо українського козацтва, яке стало на сторону шведського короля у боротьбі проти російського царату. Створені співробітниками заповідника нові виставки та експозиції сприяють донесенню новітніх досліджень до широкого загалу та переосмисленню подій початку XVIII ст. як однієї із трагічних і водночас героїчних сторінок в історії України.

Об'єкт дослідження – історія становлення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

Предмет дослідження – висвітлення музейними засобами історії створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

Мета кваліфікаційної роботи – за допомогою методів експозиційного будівництва та екскурсійної діяльності дослідити етапи створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань:**

- на основі історичної довідки дослідити етапи створення та функціонування Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви»;
- сформувати ідейний задум та наскрізну проблему виставки, присвяченій історії створення заповідника;
- розробити архітектурно-ідейний задум запропонованої виставки;
- запропонувати розширену тематичну структуру музейної виставки;
- створити екскурсійну розробку до запропонованої музейної виставки.

Ступінь наукової розробленості проблеми (джерела та історіографія).

Серед джерел, використаних під час написання кваліфікаційної роботи необхідно виділити джерела особистого походження – щоденник О. О. Несвітського та спогади В. Ф. Ніколаєва. В першому подана інформація про участь автора у створенні експозиції музею Полтавської битви на Шведській могилі, та пограбуванні червоноармійцями музею в 1917 та 1918 рр. [23]. В другому розміщені згадки про експонування залишків колекції І. Ф. Павловського в залах Полтавського краєзнавчого музею [24]. Цінним джерелом є каталог експонатів першого музею Полтавської битви на Шведській могилі, що дає можливість проаналізувати шляхи наповнення музейних фондів, а також допомагає ідентифікувати збережені музейні предмети й відповідно підсилити їх меморіальне значення [25]. До групи джерел відносяться й музейні путівники, що сприяють осмисленню зміни парадигми у сприйнятті заповідника як центру вивчення військової історії України XVIII ст. та висвітлення теми Полтавської баталії засобами музейного експонування [10;12;17;29].

Періодична преса представлена статтям із місцевих полтавських газет кінця 1930-початку 1950 рр., що розкривають процес експонування музейних предметів із колекції І. Ф. Павловського в залах Полтавського краєзнавчого

музею, повернення цих предметів до відновленого музею історії Полтавської битви, процес створення та відкриття згаданого музею [4;7;13;22;33;36]. Окрему категорію джерел становлять збірки документального характеру – звіти Полтавського церковного історико-археологічного комітету, збірки документів про історію Центрального Пролетарського музею Полтавщини, законодавство про охорони пам'яток історії та культури в Українській радянській соціалістичній республіці. Аналіз інформації з цієї групи джерел надав комплексне уявлення про історію комплектування колекції першого музею Полтавської битви на Шведській могилі, використання вцілілих експонатів в експозиції Полтавського краєзнавчого музею та офіційне урядове рішення про відновлення діяльності музею Полтавської битви та охорону місць пов'язаних із подіями 27 червня 1709 р. [15;28;35].

Охорона пам'яток пов'язаних із Полтавською баталією стала предметом спеціалізованих наукових досліджень лише на початку XX ст. І. Ф. Павловський у своїй монографії «Шведська Могила» вперше проаналізував історію меморіалізації полтавських місць пов'язаних із подіями 1709 р.: братської могили воїнів російської армії, Самсонівської церкви, пам'ятника загиблим шведам від росіян [26]. Вся інформація представлена в дусі тогочасної імперської ідеології з прославлянням старань російського царату щодо увіковічнення пам'яті про перемогу росіян на шведами під Полтавою.

Майже через 100 років у вивченні процесу музеєфікації місцевості баталії 1709 р. почався кардинально новий етап. Наукові співробітники Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» на основі архівних матеріалів детально відновлюють історію створення власної музейно-культурної установи, ролі І. Ф. Павловського та його учнів із Петровського Полтавського кадетського корпусу у збирання та збереженні предметів пов'язаних із Великою Північною війною, долею експонатів після закриття першого музею Полтавської битви на Шведській могилі [3;37;38;39]. Темою окремих досліджень стала історія

створення музею Полтавської битви в 1950 р. та його подальша трансформація в Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви», роль в цьому процесі шведських учених й науковців [9;19;3132].

Особистий внесок автора даного кваліфікаційного проєкту. На основі вивчення та співставлення історичних матеріалів розроблено музейну виставку, яка присвячена процесу створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви», переосмисленню його генеральної ідеї сучасним українським суспільством. Автор кваліфікаційної роботи за допомогою музейних засобів розкрив етапи використання заповідника для пропаганди імперської російської ідеології та її розвінчання в сучасній роботі музейного закладу.

РОЗДІЛ І. РОЗШИРЕНА ТЕМАТИЧНА СТРУКТУРА ВИСТАВКИ «ПОЛЕ, ЩО ЗМІНИЛО ХІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ XVIII СТ.»

1.1.Ідейний задум та наскрізна проблема виставки

Ідейний задум виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.» полягає у висвітленні за допомогою музейних засобів значення «поля Полтавської битви» для вітчизняної та європейської історії та процесу його перетворення на державний історико-культурний заповідник протягом XX–XXI століття.

Для розкриття ідейного задуму було визначено наскрізну проблему – зміна у тенденціях щодо презентації пам'яток матеріальної культури, пов'язаних із полем Полтавської битви. По-перше, висвітлення ідейної складової музею у першій половині XX ст. По-друге, основна мета створення музею у 50-90 рр. XX ст. По-третє, функціонування державного історико-культурного заповідника за часів незалежної Української держави.

Відповідно до сучасного музеєзнавчого дискурсу, запропонована виставка буде створена за тематичним принципом, тобто в основі всієї музейної концепції лежатиме один сюжет – історія створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». Для більш детального розкриття обраного принципу побудови музейного продукту обрано тематичний метод побудови експозиційного простору, який за допомогою ретельно підібраних експонатів ще більше розкриє тему історичного шляху створення заповідника. Даний метод, за своєю структурою, є складною системою взаємопов'язаних і підлеглих розділів чи тем, зміст яких передбачений наявною концепцією. Для підсилення визначеного принципу буде залучено й ансамблевий метод, за допомогою якого буде відтворено інтер'єр першого музею, присвяченого історії полтавської битви та соціокультурні умови в яких започатковувалася і творилося минуло сучасного історико-культурного заповідника. Як частина

ансамблевого методу, в певних розділах запропонованої виставки будуть використовуватися і панорами історичного характеру. Всі запропоновані методи допоможуть комплексно розкрити та представити для відвідувачів історію створення та трансформації Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

За метою запропонований музейний проєкт відноситиметься до тимчасових музейних виставок, за профілем – до історичних. Історична виставка, як комплексна музейна площа, передбачає висвітлення складного процесу зародження та втілення ідеї створення музею, присвяченого Полтавській баталії 1709 р., його поетапної трансформації у сучасний державний історико-культурний заповідник. Метою завдання історичної виставки саме і полягає у показі тісного сплетіння минулого і сучасного заповідника, його перспектив для подальшого розвитку. За типом музейного експонування пропонується класична виставка з елементами 3-d макетування та панорами. Завдання пропонованого музейного проєкту поєднують в собі цілий комплекс проблем: освітні, соціально-політичні, історико-культурні та просвітницькі. Розкривання кожного завдання відбуватиметься через наповнення музейними предметами тематичних розділів і підрозділів виставки. За призначення виставка розрахована для широкого кола відвідувачів від 18 до 90 років. Саме ця вікова категорія має вже певний історико-культурний та соціально-політичний багаж знань і володіє вміннями висловлювати свої думки та пропозиції.

Виставка, як і кожен музейний продукт, проходить певні стадії проєктування. Однією із важливих частин цього процесу є означення короткої тематичної структури, яка в подальшому розшириться за допомогою підібраних музейних експонатів із основного та допоміжного фондів. Отже, коротка тематична структура майбутнього виставкового проєкту передбачає наявність наступних розділів:

Розділ 1. Перший музей Полтавської битви.

Розділ 2. Тема Полтавської битви за часів радянської ідеології.

Розділ 3. Створення державного історико-культурного заповідника.

Розділ 4. Переосмислення музеалізації заповідника «Поля Полтавської битви».

Кожен розділ складається із тем, що через ретельно підібрані музейні предмети розкриватиме головну ідею запропонованої виставки. Отже, серед основних тем першого розділу представлені «Вшанування 200-ліття Полтавської битви та ідея появи першого музею», «Фундатор першого музею І. Ф. Павловський та його експозиційна діяльність», для другого «Доля першого музею Полтавської битви», «музей Полтавської битви в системі радянської тоталітарної ідеології», для третього «Меморіалізація поля Полтавської битви в період 1950-1960 рр.» та «Заснування державного історико-культурного заповідника», для четвертого «Українсько-шведська співдружність й переоцінка подій 1709 р.», «Нові концепції та напрямки діяльності заповідника». Коротка тематична структура розроблена на базі історичної довідки (див. Додаток А).

1.2.Архітектурно-художній задум виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»

Архітектурно-художній задум – основна художня ідея, художній образ, через який повинна втілитися наукова концепція будь-якого музейного проєкту. Художня ідея визначає просторову побудову виставки, головне кольорове рішення, провідні експонати у залах. Архітектурно-художнє втілення є тією творчою основою, що допомагає розкрити основний ідейний задум через колір та символ.

Для запропонованої виставки пропонується використовувати будинок першого музею Полтавської битви на Шведській могилі. Цей задум має дві ідейні площини: по-перше, ще раз акцентувати увагу на місці, де починалася історія музеалізації пам'яті про поле бою під Полтавою 27 червня (8 липня) 1709 р.; по-друге, саме архітектурне рішення будинку, створеного у стилі історизму підкреслить наскрізну ідею всього музейного проєкту. Доволі

невелика площа будинку, приблизно 50 м² дозволить комплексно і водночас без зайвих експозиційних елементів представити історію виникнення та формування державного історико-культурного заповідника. Наявність архітектурного оздоблення у вигляді невеликих вікон сприятиме акцентуванню уваги на головних експонатах і підсилюватиме художнє оформлення приміщення. Майбутня виставка буде розміщуватися по колу, з права на ліво. По центру залу передбачається розміщення манекену у повному обмундируванні засновника і першого директора музею Полтавської битви І. Ф. Павловського у позі, яка ніби закликає приєднатися до ознайомлення із справою усього його життя.

Для показу експонатів, що висвітлюють процес музеалізації поля Полтавської битви протягом ХХ – початку ХХІ ст. було обрано вітрини повного огляду зі всіх сторін, пристінні вітрини для вертикального (настінного) показу виготовлені із ламінованого протиударного скла (триплекс), вітрини-столи для горизонтального огляду, вітрина великого об'єму для експонування панорами сучасної мари нерухомих об'єктів, що входять до комплексу сучасного заповідника. У вітринах повного огляду будуть розміщені експонати різних груп зберігання, що відображають етапи створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви», музейні предмети із колекції першого музею Полтавської битви, манекени у повний зріст воїнів українсько-шведської армії ХVІІІ ст.

У пристінних вітринах вертикального показу передбачається розміщення карт-схем об'єктів заповідника, художні твори, що присвячені музейному закладу та його засновникам, портрети видатних українських та шведських військових діячів періоду Північної війни, що у різний час стали окрасою фондової колекції заповідника. Вітрини-столи будуть використані для забезпечення загального огляду документів ХХ – ХХІ ст., що фіксують етапи створення та розвитку процесу музеальності історії поля Полтавської битви, каталоги музейних експонатів і путівники по музею та заповіднику як елементи меморіалізації процесу перетворення музею Полтавської битви у

Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви». Вітрина великого огляду буде застосована для показу сучасної карти заповідника, роздрукованої на 3d-принтері, а також панорами самого бою під Полтавою 1709 р.

Крім вітрин, у оформленні залу будуть використані й інформаційні стенди та банери, із інформацією про битву під Полтавою з роз'ясненням її історичного значення для України та Європи, інтерактивні сенсорні кіоски з короткою історичною довідкою про створення державного заповідника українською, англійською та шведською мовами.

Для кольорового оформлення майбутньої виставки було обрано поєднання блакитного та жовтого кольорів. По-перше, саме поєднання цих кольорів присутнє на державних прапорах України та Швеції. По-друге, із психологічної точки зору, блакитний породжує почуття спокою та умиротворення, врівноваженості, емоційного та духовного розвитку. Це саме той колір, що сприятиме кращому засвоєнню отриманої інформації, її аналізу та усвідомленню важливості меморіалізації та збереженню пам'яті про події липня 1709 р. Жовтий же колір сприятиме появі позитивних емоцій, отриманню задоволення та прояву цікавості до досліджуваної тематики.

Вибір системи освітлення під час підготовки виставки має досить вагоме значення. Освітлення створює настрій потенційних відвідувачів, дозволяє їм правильно налаштуватися на споглядання та сприйняття експонатів і наскрізної ідеї, що вони розкривають. Вдало продумане освітлення сприяє одночасному охопленню всього приміщення, надає йому єдності, розставляє акценти на необхідних елементах виставки, сприяє комфортному тривалому передуванню відвідувачів у приміщенні.

Обрання системи освітлення для виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.» організоване на засадах урегульованості світлової конструкції та світлової картини. Для реалізації першого принципу було обрано стельові світильники з плафонами, що обертаються. Для другого – світлодіодні лампи з режимом димування. Акцентування уваги на

певних вітринах або експонатах відбуватиметься за допомогою підвісних світильників, головна мета яких – швидке розпізнавання музейного предмету, його форми, кольору та текстури. Експонати, що розміщені у пристінних вітринах вертикального огляду будуть освітлені дещо здалеку – непрямым, фоновим та відбитковим світлом. Великі предмети освітлюватимуться світильниками прямого світла з двох чи трьох сторін одночасно, невеликі експонати – спот-світильниками або точковими світильниками. Верхнє та локальне підсвітлення виставки забезпечиться центральним стельовим підвісним світильником, що концентруватиме світло по центру і наче «об'єднуватиме» все приміщення в єдине ціле.

Важливим елементом розкриття експозиційного задуму є наявність якісного технічного оснащення майбутньої виставки. Аудіо супровід передбачається забезпечити мікрофонами, аудіосистемами, динаміками з механізмами кріплення на стіни та стелю, мікшерами процесорами й підсилювачами потужності звуку. Відео обладнання пропонується застосувати у вигляді плазмових та РК дисплеїв з функцією регулювання яскравості, детальним відображенням графіки та текстури на основі технології 3D; світлодіодних екранів і відеосцен з широким розширенням, оптимальним кольоровим балансом і автоматизованою системою управління. Для об'єднання аудіо, відео та світлових ефектів у одну систему пропонується використання графічних контролерів.

Оригінальними образами-символами пропонованої виставки є сама будівля першого музею Полтавської битви, на території якого власне і запропоновано реалізацію виставкового продукту, «каталог музею Полтавської битви на Шведській могилі» (1910 р.), путівник Державним музеєм історії Полтавської битви (1959 р.), путівник Державними музеєм історії Полтавської битви (1968, 1984 рр.), путівник Державним історико-культурним заповідником «Поле Полтавської битви» (2019 р.). Ці зазначені музейні предмети – своєрідні символи, що створюють уявлення про

започаткування та трансформацію процесу музеалізації та меморіалізації пам'яті про битву під Полтавою 27 червня (8 липня) 1709 р.

Загальним рішенням експозиційного проєкту виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.» є використання прямокутної зали першого музею Полтавської битви, експозиційний маршрут передбачено проводити за годинниковою стрілкою (див. Додаток Б). Екскурсоводи чоловічої статі будуть одягнуті у військову форму української та шведської армії XVIII ст., екскурсоводи жіночої статі в костюми представниць козацького стану часів гетьмана Івана Мазепи. Куратор виставки носитиме реконструйований парадний мундир директора першого музею Полтавської битви І. Ф. Павловського.

1.3.Розширена тематична структура виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»

Розширена тематична структура – офіційний документ, що фіксує поділ майбутнього експозиційного проєкту на взаємопов'язані за змістом і підпорядкуванням частини: розділи, теми, підтеми, експозиційні комплекси та напрямки маршруту огляду експозиції. Для розробленої виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.» пропонується наступна розширена тематична структура:

Розділ 1. ПЕРШИЙ МУЗЕЙ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ

Тема 1. Вшанування 200-ліття Полтавської битви та ідея появи першого музею.

Експонат 1. Порядок урочистих святкувань 200-ліття Полтавської битви 27 червня 1909 р. в м. Полтава. Спб: Типографія Тренке і Фюсно, 1909. 9 с. Папір, коленкор, золоте тиснення, друк. Розміри 31x21 см.

Експонат 2. Оголошення Полтавського губернатора графа М. Л. Муравйова про урочисті заходи в м. Полтава в дні святкування 200-річчя Полтавської перемоги 25–27 червня 1709. Папір, друк. Розміри 35x35 см.

Експонат 3. Альбом, присвячений святкуванню 200-ліття Полтавської битви піднесений імператору Миколі II фотографами В. та О. Гудшонами та А. Губчевським. 1909. 30 арк. Шкіра, тиснення, папір, фотографії. Розмір 29х23 см.

Експонат 4. Стаття «Протести українців з Бельгії». *Газета «Діло»*. 14 липня 1909 р. Папір, друк. Розміри 40х42 см.

Тема 2. «Фундатор першого музею І. Ф. Павловський та його експозиційна діяльність».

Експонат 1. Воскова фігура І. Ф. Павловського у церемоніальному мундирі дійсного статського радника. Відтворення. Віск, шерсть, вовна, шовк, відтворення. Розміри 180х см.

Експонат 2. Каталог музею Полтавської битви на Шведській могилі. Склад І. Ф. Павловський. Пол.: Електр. Типо-літографія нащадків «І. А. Дохман», 1910. 33 с. Папір, друк. Розміри 29х20 см.

Експонат 3. Фрагменти експозиції першого музею Полтавської битви. 1909. Фото. Розміри 15х13 см.

Експонат 4. Мортира кін. XVII – поч. XVIII ст. Метал, дерево, кування. Розміри L – 42 см.

Розділ 2. МУЗЕЙ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ В СИСТЕМІ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ.

Тема 1. Доля першого музею Полтавської битви.

Експонат 1. 3-d макет Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Пластик, друк. Розміри 45х45 см.

Експонат 2. Фото експозиції «Полтавська баталія» в залі Центрального пролетарського музею Полтавщини. 1926 р. Фото, друк. Розміри 15х15 см.

Експонат 3. Із історії Полтавського краєзнавчого музею. Спогади. Книга, папір, друк. Розмір 20х12 см.

Експонат 4. Гравюра Патрікія Балабіна. XVIII ст. Мідь, кування, гравірування. Розміри 30х20 см.

Тема 2. Музей Полтавської битви в системі радянської тоталітарної ідеології.

Експонат 1. Полтавська битва: Труди наук. сесії Інституту історії України, присвяч. 230-літтю Полтавської битви (1709–1939). Книга, папір, друк. Розмір 23x15 см.

Експонат 2. Бойко Ф. Довідник про історичні місця Полтавської битви. Книга, друк. Розмір 20x15 см.

Експонат 3. Постанова Ради Міністрів УРСР № 1518 від 13 червня 1949 р. «Про відновлення музею Полтавської битви». Документ, папір, друк. Розмір 29x19 см.

Експонат 4. Бронзова скульптурна група пораненого шведського короля Карла XII. Кін. XIX – поч. XX ст. Бронза, дерево, кування, гравірування, чорніння. Розмір 15x10 см.

Розділ 3. СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА.

Тема 1. Меморіалізація поля Полтавської битви в період 1950-1960 рр.

Експонат 1. Марка до 250-річчя Полтавської битви. Номінал 40 коп. Пошта СРСР. 1959. Папір, кольоровий друк. Розмір: 4x2,5 см.

Експонат 2. Путівник. Державний музей Полтавської битви. Папір, чорно-білий друк. Розмір 23x16 см.

Експонат 3. Ваза до 250-річчя Полтавської битви. Автор В. Сімочка. Миргород. Фарфор, кольоровий розпис. Розмір 100x25 см.

Експонат 4. Державний музей історії Полтавської битви. Путівник по експозиції музею. Папір, чорно-білий друк. Розмір 15x20 см.

Тема 2. Заснування державного історико-культурного заповідника.

Експонат 1. Постанова ЦК КПУ та Ради Міністрів України від 13 березня 1981 р. «Про створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». Папір, друк. Розмір 29,5x21 см.

Експонат 2. Тарілка декоративна «275 років Полтавської битви». Фарфор. Розмір d-25 см.

Експонат 3. Заповідник «Поле Полтавської битви». Путівник. Папір, чорно-білий друк. Розміри 10x7 см.

Експонат 4. Значок «Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви». 1984. Алюміній, кольорова емаль. Розмір 3х2 см.

Розділ 4. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МУЗЕАЛІЗАЦІЇ ЗАПОВІДНИКА «ПОЛЯ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ».

Тема 1. Українсько-шведська співдружність й переоцінка подій 1709 р.

Експонат 1. Манекен солдата шведської армії Карла XII у повному військовому мундирі. Пластик, віск, вовна, бавовна. Розмір 170х60 см.

Експонат 2. Банер проєкту «Мазепинці – поборники незалежності України» створеного за підтримки посольства Швеції в Україні. Пластик, кольоровий друк. Розмір 8х8х125 см.

Експонат 3. Відцифрована копія карти Прутського походу 1711 р. Надана дослідницею Мариною Траттнер. Папір, чорно-білий друк. Розмір 29х21 см.

Експонат 4. Скарби шведських архівів. Документи з історії України. Книга, ламінований папір, кольоровий друк. Розмір 21х24 см.

Тема 2. Нові концепції та напрямки діяльності заповідника.

Експонат 1. 3-d панорама території Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». Пластик, друк. Розмір 150х100 см.

Експонат 2. Інформаційний стенд проєкту «Мазепа. Карл XII. Пётр I. Топ-10 міфів ги-пропаганди». Пластик, кольоровий друк. 150х45 см.

Експонат 3. 3-d модель ротонди вшанування пам'яті полеглих у Полтавській битві. Пластик, друк. Розмір 17х10 см.

Експонат 4. Картина «Апофеоз Івана Мазепи» Автор І. Грецовський. 2009. Олія, полотно. Розміри 50х36 см.

Отже, запропонований експозиційний проєкт виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.» присвячено історичній ретроспективі становлення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». З урахуванням новітніх експозиційних досягнень та проєктних технологій розроблено ідейний задум та наскрізну проблему виставки, визначено архітектурно-художній задум та тематичну й розширену тематичну структуру виставки. Підібрані експонати розкривають усю

багатогранну історію музеалізації поля Полтавської битви, перетворення музею та державний історико-культурний заповідник який служить ідеї української державності та прославляє військову звитягу збройних сил України від періоду козацької держави до сьогодення.

РОЗДІЛ II. ЕКСКУРСІЙНА РОЗРОБКА ВИСТАВКИ «ПОЛЕ, ЩО ЗМІНИЛО ХІД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ XVIII СТ.»

2.1. Методична рекомендація для проведення екскурсії «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття».

На законодавчому рівні України поняття «екскурсія» і досі залишається не визначеним. Існує безліч формулювань цього терміну, але найбільш точно що ж таке «екскурсія» визначив В. Вишневський: «екскурсія – методично продуманий показ визначних місць, пам'яток історії і культури, в основі якого лежить аналіз об'єктів, що перебувають перед очима екскурсантів, а також уміла розповідь про події, пов'язані з ними» [6, с. 60]. Запропонована до розробки екскурсія повинна виконувати ряд методів: спостереження, опису, пояснення, порівняння, аналізу та інші. Зазначена екскурсія «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття» обрана шляхом соціологічного опитування постійних та потенційних відвідувачів історико-культурного заповідника, визначення ключових моментів які б необхідно було розкрити під час екскурсійного обслуговування (див. Додаток В). Обрана фокус-група, серед запропонованих до екскурсійної розробки тем, вибрала зазначену як найцікавішу та найактуальнішу. Адже музеї Полтави, як і всієї України, значно постраждали під час Другої світової війни і відповідно досить цікавою є доля саме тих експонатів, які стали основою сучасного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». Враховуючи інтереси різних вікових категорій, що брали участь у опитуванні фокус-групи для забезпечення якісного екскурсійного обслуговування будуть використані як традиційні так і сучасні музейні технології (див. Додаток Г). Окрім манекенів та самих експонатів, планується залучити можливості штучного інтелекту та доповненої реальності. Таким чином, для всіх зацікавлених відбудеться реконструкція історичної епохи початку XX ст. та ролі І. Ф. Павловського у культурному житті м. Полтави й ідеї становлення першого музею.

2.2. Розробка екскурсії «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття».

Методичне розроблення екскурсії «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття» («Становлення музеєфікації місць визначних баталій на прикладі створення першого музею Полтавської битви»).

Тема 1. Українське суспільство напередодні 1909 р.

Підтема 1. Підготовка до святкування 200-річчя Полтавської битви.

Підтема 2. Суспільні настрої напередодні святкових заходів

Тема 2. Колекція І. Ф. Павловського та перший музей Полтавської битви.

Підтема 1. Становлення І. Ф. Павловського як музейника.

Підтема 2. Перший музей Полтавської битви.

Тема 3. Доля колекції І. Ф. Павловського.

Підтема 1. Музейні експонати І. Ф. Павловського – основа Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви».

Підтема 2. Колекція І. Ф. Павловського в сучасному переосмисленні діяльності заповідника.

За місцем проведення передбачається внутрішньо музейна екскурсія.

За типом – тематична екскурсія (військово-історична).

За цільовим призначенням – загальноосвітня.

За жанром – екскурсія лекція з елементами штучного інтелекту та доповненої реальності.

Мета: за допомогою методичної розробки «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття» ознайомити відвідувачів виставки із історією появи колекції І. Ф. Павловського, її перетворення на перший музей Полтавської битви та простежити долю вцілілих експонатів протягом буремного ХХ ст. і місце цих музейних предметів у сучасних експозиційних залах Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». Екскурсія зосереджена на акцентуванні уваги на видатних

експонатах, що являють собою не лише історичну, але й мистецьку цінність. Деякі з них досить відомі постійним відвідувачам музею, інші завжди залишалися в тіні. Тому запропонована екскурсія приверне увагу, до справжніх артефактів XVII -XVIII ст., які продовжують зберігатися, досліджуватися, експонуватися й популяризуватися усіма доступними музейними засобами й технологіями

№	Тема. Підтема	Місце розташування музейного комплексу в експозиції	Перелік експонатів	Текст (у тезовій формі)	Джерела та література	Методичні рекомендації (включити, вказати, звернути увагу)
Добрий день, шановні відвідувачі! Наш музей, в особі мене – вашого екскурсовода Марченка Святослава, запрошує вас здійснити подорож у минуле й задуматися над сучасним в рамках нашої екскурсії «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття». Тож запрошую до наших залів і розпочинаємо нашу історичну мандрівку, з безліччю таємниць і нерозкритих загадок.						
1	Тема 1. Українське суспільство напередодні 1909 р. Підтема 1. Підготовка до святкування	Демонстрація під склом вітрини у залі № 1.	Порядок урочистих святкувань 200-ліття Полтавської битви 27 червня 1909 р. в м. Полтава.	У 1909 р. представники російського царату широко святкували 200-річчя перемоги у Полтавській битві. Поразка в російсько- японській війні, революційні виступи 1905 р., загострили	[10; 34]	Включити екран, на якому за допомогою демонструється кінохроніка 1909 р.

	200-річчя Полтавської битви.			проблеми у суспільно-політичному житті тогочасної Російської імперії. Тому, святкування 200-річчя перемоги російського царя під Полтавою було використано як нагадування про велич царського дому. На урочистості до Полтави мав приїхати цар Микола II із наближеними особами. Очільник Полтавської губернії граф М. Муравйов та міський голова О. Черненко особисто		
--	---	--	--	--	--	--

				відповідали за організацію та проведення дійства. Перед вами експонат, що дає чітке уявлення про порядок урочистостей, що проходили у Полтаві з 25 по 28 червня 1909 р.		
	Підтема 2. Суспільні настрої напередодні святкових заходів	Демонстрація під склом вітрини у залі № 1. Паралельно матеріали виведено на великий сенсорний екран	Газета «Діло». 14 липня 1909. Ч. 151.	На відміну від підросійської частини України, де царат помпезно святкував 200-річчя битві під Полтавою, українці Галичини активно протестували проти таких урочистостей. Протягом червня-липня	[10]	На великий планшетний екран вивести фрагмент тексту із газети «Руслан» від 24 червня 1909 р. Ч. 140. С. 2–4.

				друком вийшли окремі номери газети «Діло» та «Руслан», де піднімалося питання поневолення українців та знущання російського уряду над українською історією і особливо ім'ям гетьмана Івана Мазепи. Хоча проросійська газета «Галичанин» активно стала на захист урочистостей і зневагу українських героїв на чолі з Мазепою.		
--	--	--	--	---	--	--

	Тема 2. Колекція І. Ф. Павловського та перший музей Полтавської битви. Підтема 1. Становлення І. Ф. Павловського як музейника.	Демонстрація по серед зали № 1	Воскова фігура І. Ф. Павловського у церемоніальному мундирі дійсного статського радника	В рамках офіційних заходів у Полтаві відбулося і відкриття першого музею Полтавської битви. Його ініціатором і першим директором був І. Ф. Павловський – викладач історії Петровського Полтавського кадетського корпусу. Як випускник історико-філологічного факультету Київського університету святого Володимира Іван Францович розумів необхідність	[37;38]	За допомогою штучного інтелекту оживити фотографію І. Ф. Павловського та змодельовати його голос і звернутися з привітанням до відвідувачів.
--	--	---------------------------------------	--	---	----------------	---

				збереження та вивчення історичного минулого. Як типовий чиновник того часу, який служив у Російській імперії, своїх учнів він виховував у дусі «російського патріотизму» але водночас вчив любити у свою місто Полтаву.		
	Підтема 2. Перший музей Полтавської битви.	Демонстрація під склом на постаменті в центрі зали № 1	Каталог музею Полтавської битви на Шведській могилі	Саме за ініціативи І. Ф. Павловського ще в 1895 р. постало питання про створення музею Полтавської битви. Практичне втілення ця ідея отримала 26 червня 1909 р. – під час	[3;25;35;]	Поряд з оригіналом Каталогу музею 1910 р. надати відвідувачам доступ до інтерактивної книги – аналогу Каталогу із представленими 3-d моделями, експонатів, що збереглися до наших днів.

				урочистостей до 200-річчя Полтавської битви. Музей розмістили у спеціально побудованому будинку, де ми з вами зараз і знаходимося. Перші музейні фонди налічували 339 експонатів. Їх опис представлено у Каталозі музею за 1910 р., який ви бачите перед собою. Експонати походили як із території Російської імперії, так і з королівства		
--	--	--	--	---	--	--

				Шведського.		
	Тема 3. Доля колекції І. Ф. Павловського. Підтема 1. Музейні експонати І. Ф. Павловського – основа державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської	Демонстрація на вертикальній вітрині під склом.	Гравюра Патрікія Балабіна. XVIII ст.	Після розграбування червоноармійцями музею Полтавської битви, І. Ф. Павловський у 1920 р. передав залишки колекції до фондів Центрального пролетарського музею Полтавщини. Зараз ви всі знаєте цей заклад як Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Залишки збірки зберігалися під назвою «Полтавська баталія». Під час	[4;8;15;31]	За допомогою сучасних технологій доповненої реальності продемонструвати оживлені сцени гравюри.

	битви».			окупації нацистами Полтави, лише поодинокі речі вижили після пожежі. В 1950 р. вони лягли в основу відновленого музею Поля Полтавської битви. Один з цих експонатів представлений перед вами.		
	Підтема 2. Колекція І. Ф. Павловськог о в сучасному переосмысле нні	Демонстрація на вітрині у залі № 1.	Бронзова скульптурна група пораненого шведського короля Карла ХІІ.	Предмети з колекції І. Ф. Павловського активно використовуються і в експозиційному просторі сучасного Державного історико- державного	[1;10;11;31]	Звернути увагу відвідувачів на саму бронзову скульптуру та портрет шведського короля Карла ХІІ. Ефект розподілі підсили звуками шубу бою.

	діяльності заповідника.			заповідника «Поле Полтавської битви». Представлена перед вами бронзова скульптура експонується у залі № 6. Під час екскурсійного обслуговування на неї звертається увага в рамках розповіді про українсько-шведський союз та боротьбу проти російської експансії початку XVIII ст. Сучасні дослідження як шведських, так і вітчизняних учених доводять викривлення		
--	----------------------------	--	--	--	--	--

				росіянами нашої історії протягом століть і створення міфу про так звану «Петрову перемогу» і зрадника Івана Мазепу.		
Таким чином, переживши буремне ХХ ст. колекція І. Ф. Павловського продовжує жити і служити на славу української музейної справи. Незважаючи на значні руйнування та втрати, ми з вами маємо змогу перебувати у будинку першого музею Полтавської битви та бачити саме ті експонати, які склали його основу. А співпраця зі шведськими колегами допомагає відновити історичну справедливість та заповнити ті прогалини, що існували протягом століть. Тож, сподіваюся і на вашу участь у роботі нашого музею та переосмисленні поля Полтавської битви у наші історії. На цьому я завершую нашу екскурсію та чекаю на ваші запитання, побажання, коментарі.						

Екскурсія розрахована на 45 хвилин, пропонується для широкого кола відвідувачів. Може використовуватися у рамках діяльності КЗ «Полтавський обласний центр національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства учнівської молоді Полтавської обласної ради» та різних шкіл у рамках вивчення курсу присвяченого історії рідного краю.

ВИСНОВКИ

В результаті написання кваліфікаційної роботи на здобуття першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти було зроблено наступні висновки:

1. Музеалізація місця Полтавської баталії розпочалася ще в кінці XVIII ст. – появи першого монумента, що увіковічнював перемогу російської армії над шведами 1709 р. З того часу, поле бою та й сама тема битви від Полтавою використовувалася з метою пропаганди величі російської армії та російського народу. З цією метою, в рамках святкування 200-річчя розгрому шведської армії на чолі з королем Карлом XII під Полтавою, було відкрито і перший музей історії Полтавської битви на Шведській горі в 1909 р. З утвердженням радянської влади на території України, музей було пограбовано, а залишки експозиції передані на зберігання для Полтавського краєзнавчого музею. Головна мета експозиції «Полтавська битва» полягала у прославленні та звеличуванні перемоги над шведами, очорненні українського козацтва та гетьмана Івана Мазепи. Після завершення Другої Світової війни, радянська пропаганда за допомогою музейних експонатів пов'язаних із Полтавською битвою нав'язувала тезу про споконвічну боротьбу радянського, а в першу чергу російського, народу із зовнішніми загарбниками. Для масштабування використання пам'яті про Полтавську баталію у 1950 р. було відновлено музей історії Полтавської битви. В усіх 7 залах було представлено тезу про велич Росії, перемогу її армії під Полтавою, героїчне минуле російського народу та традиції опору в часи Радянського Союзу. Українське питання висвітлювалося лише з негативної сторони, як зрадники російського царя або борці з експлуатацією козацької старшини на чолі з гетьманом Іваном Мазепою.

Для використання у пропагандистській радянській ідеології всіх місць, пов'язаних із величчю російської армії, у 1981 р. було офіційно створено Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви». Лише після здобуття Україною незалежності, з 1991 р. працівники

заповідника в рамках співпраці із шведськими колегами почали переосмислювати події 27 червня 1709 р. та вивчати причини появи шведсько-українського військового союзу. В експозиційній та екскурсійній роботі музейні працівники акцентують увагу на ролі українського козацтва в подіях Великої Північної війни, його долі після Полтавської баталії та намагаються розвінчувати міфи, творені російською пропагандою протягом 315 років. Боротьба із російською пропагандою проводиться із завдяки новим дослідженням шведських учених у архівах королівства Швеція. Таким чином, заповідник змінює наративи на переосмислює свою діяльність як центру вивчення військової історії XVIII ст.

2. Запропонована виставка присвячена історії створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». Відповідно, ідейний задум виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.» полягає у висвітленні за допомогою музейних засобів значення «поля Полтавської битви» для вітчизняної та європейської історії та процесу його перетворення на державний історико-культурний заповідник протягом XX – XXI століття. Для розкриття ідейного задуму було визначено наскрізну проблему – зміна у тенденціях щодо презентації пам'яток матеріальної культури, пов'язаних із полем Полтавської битви. По-перше, висвітлення ідейної складової музею у першій половині XX ст. По-друге, основна мета створення музею у 50-90 рр. XX ст. По-третє, функціонування державного історико-культурного заповідника за часів незалежної Української держави. Таким чином, музейними засобами було показано як спочатку насаджувалися російсько-радянські міфи про велич російської армії під час Полтавської баталії 1709 р., і як на основі нових архівних даних музейні працівники руйнують ці міфи і акцентують увагу на причинах шведсько-українського союзу, як результату незадоволення козацької України політикою пригноблення зі сторони Російської імперії.

3. Для повного висвітлення ідейного задуму на наскрізній проблемі запропонованої виставки було розроблено й архітектурно-ідейний задум

музейного проєкту. Головний акцент зроблено на задіянні у створенні виставки будинку першого музею історії Полтавської битви на Шведській могилі, використанні його архітектурних особливостей та інтер'єру. Для найефективнішого показу різнопланових експонатів запропоновано використовувати вітрини різних типів: повного огляду зі всіх сторін, пристінні вітрини для вертикального (настінного) показу, вітрини-столи для горизонтального огляду, вітрина великого об'єму. Крім вітрин передбачається використання інформаційних стендів і банерів, сенсорні кіоски. Колористичне рішення втілене у жовто-блакитному забарвленні. По-перше, це пов'язано із українсько-шведськими вексилологічними традиціями, по-друге, із психологічним впливом саме цих кольорів на органи чуття та сприйняття людини.

4. Практичне втілення ідейного задуму та наскрізної ідеї виставки, присвяченій історії створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» було запропоновано і розширену тематичну структуру виставки. Вона складається із 4 тем, по 2 підмети в кожній. Темі визначені таким чином, щоб показати трансформацію музеалізації пам'яток пов'язаних із Полтавською баталією, включення їх до складу заповідника та переосмислення їх використання не на користь російської пропаганди, а на користь вивчення української історії та її героїчно-трагічних сторінок.

5. Забезпечення музейної комунікації з потенційними відвідувачами відбудеться шляхом проведення екскурсійного обслуговування. В ході проведення соціологічного аналізу потреб відвідувачів, було обрано екскурсію під назвою «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття». Її мета полягає у ознайомленні відвідувачів виставки із історією появи колекції І. Ф. Павловського, її перетворення на перший музей Полтавської битви, простеженні долі вцілілих експонатів протягом буремного ХХ ст., місці цих музейних предметів у сучасних експозиційних залах Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської

битви». Екскурсія призначена на акцентування уваги на видатних експонатах, що являють собою не лише історичну, але й мистецьку цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрющенко А., Гармаш В., Яременко С. Шведська складова в музеї історії Полтавської битви (від часу Івана Павловського до сьогодення) // Збірник наукових статей за матеріалами круглих столів, присвячених пам'яті історика, архівіста, музейника Івана Павловського. Випуск II (2016–2020 рр.). Полтава: ФОП Говоров С. В. 2020. С. 183–188.
2. Безрукіх П. На Полтавщині // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей 2001–2003 рр. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток / Редкол. Белько О.В. та ін. Полтава: Дивосвіт, 2003. С. 273–284.
3. Білан Н. Участь кадетів Петровського Полтавського кадетського корпусу у створенні експозиції музею на Шведській Могилі // Збірник наукових статей за матеріалами круглих столів, присвячених пам'яті історика, архівіста, музейника Івана Павловського. Випуск I (2011–2015 рр.). Полтава: ФОП Говоров С. В. 2015. С. 34–37.
4. В Полтавському краєзнавчому музеї // Більшовик Полтавщини. 1939. 15 квітня. С. 4.
5. Вайнгорт Л. Генеральный план Поля Полтавской битвы (проектное задание в двух томах). Киев: АН УССР, 1949. Т.1. С. 63–65.
6. Вишневецький В. Екскурсія як метод пізнання // Географія. 2019. № 2 (75). С. 59–63.
7. Відкриття Державного музею історії Полтавської битви // Зоря Полтавщини. 1950. № 193. 24 вересня. С. 3.
8. Гужва Ю. До історії Шведської Могили. 1917–1941 рр. // Край. 2011. № 89. С. 6–9.
9. Гужва Ю. Створення музею історії Полтавської битви (1949–1950 рр.) // Збірник наукових статей за матеріалами круглих столів, присвячених пам'яті історика, архівіста, музейника Івана Павловського. Випуск I (2011–2015 рр.). Полтава: Говоров С. В. 2015. С. 158–167.

10. Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви». Путівник. Полтава: ФОП Говоров С. В. 2019. 96 с.
11. Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви». <https://battle-poltava.org.ua/uk/>.
12. Державний музей історії Полтавської битви. Путівник по експозиції музею. Х.: Прапор. 1968. 70 с.
13. Для музею «Історія Полтавської битви» // Зоря Полтавщини. 1950. № 73. С. 1.
14. Довідник про історичні місця Полтавської битви / склав. Ф. І. Бойко. Полтава: Вид-во Полтав. обкому КП(б)У «Більшовик Полтавщини». 1939. 51 с.
15. Документи з історії Центрального Пролетарського музею Полтавщини: 3б. док. / Упорядник Супруненко О. Б. Полтава: ПКМ імені Василя Кричевського, 1993. 138 с.
16. Записки о Полтаве и ее памятниках : с пл. Полтав. битвы и достопримечательностями г. Полтавы / сост. В. Е. Бучневич. Изд. 2-е, испр. и доп. Полтава: Типо-Литогр. Губерн. Правления. 1902. 449 с.
17. Іванюк Я. Г., Ростовський О. М. Заповідник «Поле Полтавської битви». Путівник. Х.: Прапор. 1986. 104 с.
18. Карпов В. В. Соціологія музею: презентація на тлі простору і часу. К.: НАКККиМ. 2015. 168 с.
19. Кондратенко Т., Кузьменко Н. Зброя періоду Полтавської битви 1709 року в колекції Полтавського краєзнавчого музею // Полтавська битва 1709 року погляд крізь призму трьох століть 1709–2009. Збірник наукових статей. Полт. краєзн. музей; редкол.: Мокляк В. О. (відп. ред.) та ін. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2009. С. 123–132.
20. Лисогор М. У Полтаві демонтували пам'ятник Петру І. <https://poltava.to/news/80156/>

21. Лобанюк Д. У Полтаві розпочався демонтаж пам'ятника відпочинку російського царя Петра І. <https://life.pravda.com.ua/culture/demontazh-pam-yatnika-na-misci-vidpochinku-petra-i-307277/>
22. Лятошинський М. Краєзнавчий музей до річниці Полтавської битви // Зоря Полтавщини. 1944. 7 липня. С. 3.
23. Несвіцький О. О. Полтава у дні революції та в період смуту 1917–1922 рр. Полтава: ДАПО, 1995. 280 с.
24. Николаев В. Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания / Авт. предисловия Супруненко А. Б. Полтава: РИО Облстатуправления. 1991. 45 с.
25. Павловский И. Ф. «Каталог музея Полтавской битвы на Шведской могиле». Полтава : Электрическая типо-литография И. А. Дохмана. 1910. 33 с.
26. Павловский И. Шведская Могила. Полтава: «И. А. Дохман». 1910. 39 с.
27. Полтавська битва: Труди наук. сесії Інституту історії України, присвяч. 230-літтю Полтавської битви (1709–1939) / Під ред. С. М. Белоусова і О. П. Оглобліна. К.: Вид-во АН УРСР. 1940. 207 с.
28. Постанова Ради Міністрів УРСР від 13 червня 1949 року № 1518 «Про відбудову і збереження історичних пам'ятників Полтавської битви» // Законодавство про пам'ятники історії та культури (збірник нормативних актів). Під ред. О. Н. Якименка. Київ: Видавництво політичної літератури України. 1970. С. 223.
29. Путівник. Державний музей Полтавської битви. К.: Державне вид-во політичної літератури УРСР. 1959. 58 с.
30. Риженко Я. Музеї // Полтавщина. Збірник. Т.2. Полтава: б.в., 1927. С. 406–419.
31. Сальнікова О. Історія створення та розвитку Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» // Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав»: збірник

- матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Харків: ФОП Толмачова Н. Ю. 2009. С. 412–421.
32. Скарби шведських архівів. Документи з історії України / Упорядниця Марина Траттнер. Одеса: Видавець: Музей української книги. 2021. 259 с.
33. Степанов К. Експозиція музею // Зоря Полтавщини. 1950. № 191. 22 вересня. С. 3.
34. Торжество откритія памятника на поле Полтавской битвы 11 сентября 1895 года // Полтавския Епархіальныя Ведомости. 1895. №19. С. 651–659.
35. Труды Полтавського Церковного Историко-Археологического Комитета. Вып.3. Полтава: Электрическая типография Г. И. Маркевича. 1912. 225 с.
36. Фото // Більшовик Полтавщини. 1939. 14 липня. С. 1.
37. Шендрик Л. І. Ф. Павловський як музейник. Доля колекції І. Ф. Павловського: у пошуках істини // Збірник наукових статей за матеріалами круглих столів, присвячених пам'яті історика, архівіста, музейника Івана Павловського. Випуск І (2011–2015 рр.). Полтава: ФОП Говоров С. В. 2015. С. 207–215.
38. Шендрик Л. Іван Францович Павловський – історик, архівіст, краєзнавець, музейник // Збірник наукових статей за матеріалами круглих столів, присвячених пам'яті історика, архівіста, музейника Івана Павловського. Випуск І (2011–2015 рр.). Полтава: ФОП Говоров С. В. 2015. С. 2–10.
39. Шендрик Л. Полтавський церковний історико-археологічний комітет та його роль у фундації музею Полтавської битви на Шведській Могилі // Збірник наукових статей за матеріалами круглих столів, присвячених пам'яті історика, архівіста, музейника Івана Павловського. Випуск І (2011–2015 рр.). Полтава: ФОП Говоров С. В. 2015. С. 56–64.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Історична довідка

Бій під Полтавою 27 червня (8 липня) 1709 р. є однією з найгероїчніших та водночас найтрагічніших сторінок в історії України. З однієї сторони, тисячі українських козаків на чолі з гетьманом Іваном Мазепою та шведськими союзниками намагалися звільнити рідну землю від московського царювання, з іншої ж сторони – саме Полтавська битва стала початком творення російського міфу про непереможного царя Петра I та зрадника Мазепу. Сотні років ця теза використовувалася російською пропагандою для виправдання експансії й поневолення Українських земель як за часів Російської імперії так і за часів Радянського Союзу. Однією з форм поширення історичних міфів про непереможність Росії став музей Поля Полтавської битви, а з 1981 р. – однойменний Державний історико-культурний заповідник. Засобами експозиційного будівництва та музейних комунікацій нав'язувалася ідея меншовартості українців та їх «зрадливості» й величчя російської нації. Лише з 2015 р., з початком процесу деколонізації ця тенденція почала ламатися і заповідник зосередив головну свою увагу на розвінчуванні міфів, нав'язаних Росією та вивченні правдивої історії українсько-шведського союзу початку XVIII ст. та битви під Полтавою.

Становлення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» відбувалося в декілька етапів, кожен з яких був проявом певної ідеологічної політики щодо вивчення та висвітлення музейними засобами зазначеної теми.

Перший етап – 1778 – 1921 рр. Період пов'язаний із святкуванням 100 та 200-річчя Полтавської баталії. Перша дата обґрунтована встановленням першого пам'ятника на честь «Полтавської вікторії». За фінансування бургомістра Павла Руденка було створено колону-обеліск, основу якої прикрашала мідна гравюра Патрикія Балабіна. З перетворенням Полтави на губернське місто, у 1804-1805 рр. розроблялися нові проекти пам'ятника.

Було затверджено та в 1811 р. реалізовано монумент «Слави» за ескізом архітектора Ж. Томи де Томона [14, с. 24]. У 1809 р. генерал-губернатор Полтавської губернії Я. І. Лобанов-Ростовський звернувся до царського уряду з проханням дозволити будівництво на братському похованні Шведської могили храму (проект був розроблений місцевим архітектором М. Амвросимовим). За наказом царя Олександра І було оголошено конкурс для розробки проекту храму. Перемогу отримав В. П. Стасов; його проект отримав дозвіл на будівництво. Але лише в 50-х рр. ХІХ ст. почалося реальне зведення храму. Його закладення відбулося 27 червня 1852 р., а освячення – 15 липня 1856 р. [31, с. 415]. Невдовзі Самсонівську церкву було розширено і перебудовано. Роботами керував губернський архітектор І. Ф. Нейман, і 15 жовтня 1895 р. відбулося освячення храму [34, с. 651–659].

Крім церкви, у 1894 р. на Швецькій могилі встановили пам'ятник – восьмиконечний хрест на братській могилі загиблих російських солдат [26, с. 26]. В 1907 р. над могилою звели гранітну каплицю в ім'я святих апостолів Петра і Павла з іконостасом й розписом.

1849 р. відкрили пам'ятник на місці відпочинку царя Петра І після так званої «бездоганної вікторії». Його встановили на тому ж місці, де було відкрито у 1817 р. обеліск (відбулася заміна поруйнованої пам'ятки на нову із бронзи) [16, с. 169].

Наявність комплексу пам'яток, так чи інакше пов'язаних із Полтавською баталією та початок підготовки до святкування 200-річчя цієї події поставили питання про організацію музею, присвяченого подіям 27 червня (8 липня) 1709 р. Вперше питання про створення музейного закладу постало у 1895 р. Його ініціатором став І. Ф. Павловський – викладач історії Петровського Полтавського кадетського корпусу, випускник історико-філологічного факультету Київського університету святого Володимира, член Таврійської вченої архівної комісії, Наукового товариства Т. Г. Шевченка, історичного товариства Нестора-літописця, Київського товариства старожитностей і мистецтва [38, с. 2]. Протягом 1906-першої

половини 1909 р. вчений активно займався розробкою проєкту заходів щодо створення музею на полі Полтавської битви, створенням концепції майбутньої експозиції, підбором експонатів й експодизайном. На реалізацію ідеї неодноразово виділялися кошти із бюджету Полтавського Церковного Історико-Археологічного Комітету, й надавалася підтримка не лише місцевими науковцями та знавцями історії, але й М. Ф. Біляшівським, О. І. Левицьким, Г. Г. Павлуцьким [39, с. 61–64]. Експонати для майбутнього музею збиралися по всій тогочасній Російській імперії: 35 предметів із давньосховища Полтавського Комітету, речі з колекції Чернігівської Архівної Комісії, музейних установ Москви та Санкт-Петербурга, приватних осіб. За ініціативи Павловського до створення майбутнього музею долучилася і шведська сторона: діючі офіцери А. Тама та Спарре передали раніше невідомі російським ідеологам портрети шведських офіцерів – учасників Полтавської битви [25, с. 4]. Залучалися і студенти кадетського корпусу – О. С. Квятковський, М. М. Тимохович, В. В. Купріянов малювали живописні полотна із видами пам'яток Полтавської битви [3, с. 35–36]. Ідею створення музею підтримували члени найближчого родинного кола – швагер, відомий полтавський лікар О. О. Несвітський із сином. Експозицію музею І. Ф. Павловський особисто оформив за два місяці до відкриття музею.

У 1908 р. для музейного закладу було спеціально побудовано будинок за проєктом архітектора С. Носова. Він розміщувався на схід від Самсонівської церкви. Під час пафосного святкування 200-річчя Полтавської битви, 26 червня 1909 р. музей офіційно відчинив свої двері та був представлений російському царю Миколі II. Крім музею відкрили пам'ятники шведам від росіян, хоробрим захисникам полтавської фортеці та коменданту О. С. Келіну, шведам від співвітчизників, обеліски на місці редутів на полі Полтавської битви, відновлено другий укріплений табір російської армії та один із редутів. На місці переправи російської армії через річку Ворсклу було встановлено бетонний обеліск [31, с. 416]. Пам'ятні

заходи 1909 р. завершили першу спробу музеалізації об'єктів, що були пов'язані із Полтавською баталією.

Наступного, 1910 р. директор музею І. Ф. Павловський видав «Каталог музею Полтавської битви на Шведській могилі», який містив опис 339 експонатів. Світлини до нього робив відомий полтавський фотограф Й. Ц. Хмелевський. Приміщення музею було розширено шляхом бічної прибудови, в якій зберігалися вінки, що покладалися до пам'ятників під час урочистостей минулого року. Продовжувалося виділення грошового забезпечення для різних господарських потреб: освітлення, поповнення фондів новими експонатами [35, с. 217].

Після виходу у відставку та закінчення педагогічної діяльності у Петровському Полтавському кадетському корпусі, у серпні 1913 р., І. Ф. Павловський повністю присвятив себе музейній діяльності. Його зусиллями продовжилося комплектування фондів музею Полтавської битви на Шведській могилі. Однак, прихід радянської влади в Полтаву, призупинив і ледве не зруйнував музеалізацію пам'яток Полтавської битви. Червоноармійці двічі грабували музей. Першого разу 14 жовтня 1917 р. «грабіжники пробралися до музею через слухове вікно, прорубавши стелю. Викрали срібну тацю із зображенням бенкету царя Петра I після бою, 15 срібних і бронзових вінків». Другого – 12 січня 1918 р. – вояки М. А. Муравйова викрали всі цінні речі [23, с. 19, 35]. Все що вдалося вберегти, Павловський зберігав у себе вдома, аж поки у 1920 р. не передав до Центрального пролетарського музею Полтавщини. З цього часу починається другий етап у розвитку музеєфікації пам'яток Полтавської баталії.

Другий етап – 1920–1949 рр. Залишки колекції музею Полтавської битви, що потрапили до нового музейного закладу були у жахливому стані. Деякі з них, такі як манекени, одяг заражені шкідниками були реставровані у вересні 1924 р. [15, с. 94]. Для експонування предметів Павловського була виділена кімната музею, що мала назву «Полтавська баталія». В 1925 р. експозиція була підвідділом колишнього історико-етнографічного відділу і

представляла козацький рух, соціально-громадський устрій України. Шведсько-російська битва 1709 р. показувалася як один із епізодів вітчизняної історії. Полтавську битву показували в рамках економічних підвалин війни, Росії після війни, дворянсько-колоніальної політики російського царату, карти земельних володінь середини XVIII ст., покріпачення українського населення і ролі в цьому процесі козацької старшини.

У 1926 р. експозиція «Полтавська битва» розташовувалася на бельєтажу з розписами В. Г. Кричевського, М. С. Самокиша, І. С. Васильківського. Представляла собою найнуднішу частину музею, в якій показували гравюри та літографії портретів Петра I та Карла XII, їх найближчих соратників, старовинні гармати та ядра до них, модель першого пам'ятника на місці відпочинку царя Петра після перемоги [2, с. 276]. Наступного, 1927 р. експозицію все ж таки розташували в окремій кімнаті, в якій розмістили манекени російського війська в уніформі та зі зброєю, знамена, гравюри окремих моментів битки, моделі пам'ятників та інше [30, с. 411].

На початку 1930-х рр., з початком насаджування культу братських народів і спільне минуле, радянські урядовці активно використовували події червня-липня 1709 р. Готуючись до 230-х роковин Полтавського бою місцевий, республіканський та всесоюзний Центральні Комітети КП(б) зобов'язали Полтавський краєзнавчий музей у 1939 р. відкрити виставку «Полтавська битва». На початку червня того ж року, після консультацій із науковцями Академії Наук УРСР та працівниками центральних російських музеїв, виставка була відкрита у головній залі музею. «У головному залі... у центральній частині розміщено скульптуру Петра I, російський полковий прапор 1709 р., зброя – бердиші, палаші, пістолі, шведські кремнівки, гармати, фігури російських і шведських солдатів. Великий інтерес викликає бронзова фігура, яка характеризує доблесного, безстрашного захисника батьківщини – Петра I» [4 с. 4]. Одночасно із музейною виставкою, на Шведській могилі також відкрили виставковий проєкт. Обидві виставки було

включено в ювілейний екскурсійний маршрут, а 8 липня 1939 р. відбувся мітинг на чолі з директором Інституту історії АН УРСР [36, с. 1]. По завершенню урочистостей обидві виставки розібрали, а у братській могилі влаштували склад бензину [8, с. 8].

На початку вересня 1941 р. частину експонатів з колишньої колекції І. Ф. Павловського було евакуйовано до Уфи. Та ж частина, що залишилася у Полтаві сильно постраждала у 1943 р., в результаті підпалу відступаючими нацистами музейної будівлі. Деякі були повністю знищені, деякі сильно обгорілі. Найменше постраждали предмети з чавуну – гармати, ядра, шаблі.

За відсутності стаціонарного музейного приміщення, експонати використовувалися під час тимчасових та довготривалих виставок «Героїчне минуле нашого минуле», що мали розділ «Полтавська битва» [19, с. 126]. Під час 235-річниці Полтавського бою, їх використовували для пропаганди боротьби із зовнішніми внутрішніми ворогами, особливо серед солдат Червоної армії [22, с. 3]. У травні 1945 р. представники полтавської влади прийняли постанову про звернення до центральних органів державної влади СРСР «Організацію в Полтаві Державного воєнно-історичного заповідника-музею на полі Полтавської битви 1709 р.» [19, с. 126]. Лише через 4 роки це прохання було виконано і 25 травня вийшла Постанова Ради Міністрів СРСР, а 13 червня 1949 р. Ради Міністрів УРСР «Про відбудову і збереження історичних пам'яток Полтавської битви» [28, с. 223]. В історії музеалізації місць, пов'язаних із Полтавською баталією почався новий етап.

Третій етап – 1949 – 1989 рр. Створення нового музею розпочалося із повернення експонатів із різних музейних закладів. Так, Полтавський краєзнавчий музей передав 72 предмети, в тому числі гравюру на міді Патрікія Балабіна, мортирку-салютівку початку XVIII ст., гармату-фольконет, шведський прапор-трофей битви під Полтавою. Різні експонати надходили із фондів Київського державного музею російського мистецтва, музеїв Москви та Санкт-Петербурга [37, с. 214]. Цей процес тривав досить довго, і ще в 1986 р. в Полтаву було передано скульптуру «Карл XII

поранений у ногу», різноманітні кольорові гравюри батального жанру. Для потреб музею Самсонівську церкву, як культову установу, закрили. В її приміщенні мали розмістити адміністрацію музею, реставраційні та художні майстерні, фондові колекції майбутнього музейного комплексу. Директором призначили А. М. Заїку, заступником директора з наукової роботи – В. В. Ластовку, а пізніше К. К. Степанова. З будинку колишнього госпіталю мали висилити людей, що мешкали там на квартирах, приміщення колишнього музею І. Ф. Павловського – знести, адже воно сильного постраждало під час Другої Світової війни [9, с. 160–161].

За технічним проєктом реставрації та відновлення історичних пам'яток Поля Полтавської битви, створеним під керівництвом І. Я. Михайловського, планувалося створити музейне містечко на Шведській могилі – готель, заклади громадського харчування, залізнична зупинка; по центру історичного поля – 23 метровий монумент у пам'ять про Полтавську баталію, встановити пам'ятник московському царю Петру І. Майбутню музейну експозицію оформлювали харківсько-київські художники та дизайнери: Феоктістов, Артамонов, Тарасенко, Мегмедов, Крилов, Болдирєв, Лисенко [13, с. 1]. Під керівництвом Є. Гемельмана бригада художників створила діораму «Поле Полтавської битви». Ключовою фігурою 16м² полотна є Петро І на білому коні. Цей образ радянські оформлювали використали не просто так. Перемога у Другій Світовій війні і святковий парад 1945 р. підкреслив велич Радянського Союзу у боротьбі із нацистськими і фашистськими режимами. Так, і на діорамі полководець на білому коні виконував роль пропагандистського символу боротьби проти зовнішніх загарбників.

Експозиція музею розмістилася у 7-ми залах колишнього інвалідного будинку: 1-й «Соціально-економічне становище Російської держави в кінці XVII – на початку XVIII ст.»; 2-й «Зовнішня політика Російської держави. Початок Північної війни 1700-1721 рр.»; 3-й «Народна війна проти шведських загарбників і зрадників народу -мазепинців (1707-1709 рр.); 4-й «Героїчна оборона Полтави. Підготовка до генеральної битви»; 5-й «Полтавський бій.

Розгром шведських інтервентів під Полтавою»; 6-й «Капітуляція шведів під Переволочною. Полтавська битва – вирішальний момент Північної війни. Морські перемоги російського флоту під Гангутом і Тренгомоле та укладання Ніштадтського миру»; 7-й «Полтавська битва і героїчне військове минуле нашої Батьківщини. Героїчні традиції народів СРСР умножені за часів Радянської влади» [7, с. 3; 33, с.3]. Музей використовувався як пропаганда «слави російської зброї», тому і офіційне відкриття закладу відбулося 23 вересня 1950 р. – в день визволення Полтави від німецьких загарбників. Крім експозиційних залів, музейна установа мала лекційний зал на 100 місць, 5 кімнат для наукових працівників і адміністрації. Фондосховище й бібліотека залишилися у приміщенні Самсонівської церкви.

До дня святкування 250-річчя Полтавської баталії поновилися співпраця радянських і шведських музейних працівників. У 1957 р. радник шведського посольства в СРСР Л. Петрі, а в 1959 р. шведський науковець А. Коберг передали музейні предмети і книги шведською мовою, що доповнювали події Північної війни [1, с. 183]. Перед включенням до екскурсійного маршруту місцями Полтавської битви було відреставровано братське поховання на Шведській Могилі, систему редутів московської армії, командний пункт Петра I, пам'ятник шведам від співвітчизників, пам'ятник шведам від росіян, пам'ятник на місці переправи московської армії через р. Ворсклу. Активне використання місць, пов'язаних із подіями Полтавської баталії в рамках радянської пропаганди у 1960-1970 рр., призвело до їх об'єднання в одну освітньо-культурну установу. За ініціативи колишнього головного архітектора Полтави Л. С. Вайнгорта музей та увесь комплекс пам'яток у 1981 р. було оголошено Державним історико-культурним заповідником «Поле Полтавської битви». Його загальна площа, в тому числі й охоронна зона, складає 720 гектарів. У 1989 р. під керівництвом заслуженого художника України А. Щербака було здійснено повну реекспозицію музею. Збережено хронологічний принцип викладу подій

Північної війни та висвітлено вплив Полтавської битви на хід європейської історії.

Четвертий етап – 1991-2025 рр. Вказаний період почався із здобуттям Україною своєї державної незалежності. Відбулася поступова відмова від радянських наративів про місто Полтаву, як «місто російської слави і слави російської зброї». Активізувалася співпраця українських та шведських спеціалістів у питаннях вивчення історії Північної війни, та Полтавської битви зокрема. З 1994 р. одна з музейних зал присвячена історії українського козацтва до та після подій червня-липня 1709 р. У 1997 р. Королівський військовий архів Швеції передав музею карти Генерального штабу, які повністю розкривають події 1700-1721 рр. Наступного, 1998 р. розпочалася активна співпраця заповідника та шведського військово-історичного товариства «SMB». Спільними зусиллями з 1999 р. проводяться науково-практичні конференції «Північна війна, Полтавська битва та їх вплив на політичну карту Європи». Крім того, представники шведської сторони протягом 2000, 2002, 2007-2008 рр. проводили археологічні розкопки на місцях, що пов'язані із Полтавською баталією. Знайдені артефакти значно доповнили наявні в музеї Полтавської битви експозиції. Станом на 2025 р. музей має 9 залів: 1-ша «Доленосне поле європейської історії та Україна у геополітичному вимірі XVII століття»; 2-га «Українська держава до Великої Північної війни (1648-1700 рр.)»; 3-тя «Передумови та причини Великої Північної війни (1700-1721 рр.)»; 4-та «Перший період Великої Північної війни (1700-1708 рр.)»; 5-та «Воєнна кампанія в Україні (жовтень 1708-червень 1709 р.). Виступ І. Мазепи»; 6-та «Військово-політична еліта країн-учасниць Полтавської битви»; 7-ма «Полтавська битва»; 8-ма «Другий період Великої Північної війни (1709-1721 рр.)»; 9-та «На терезах часу» [10, с. 16–59].

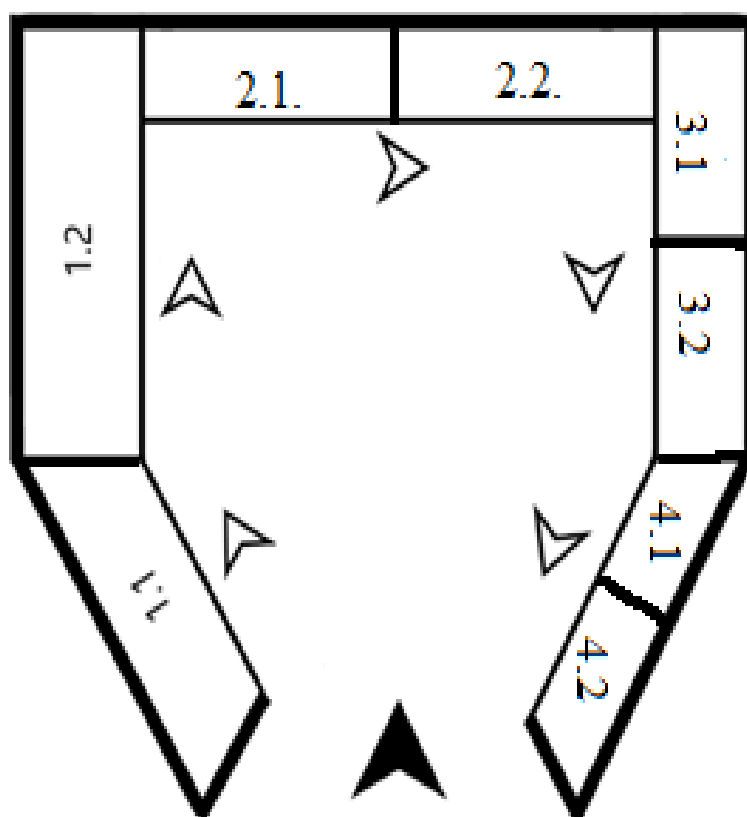
Крім обслуговування експозицій, співробітники проводять екскурсії і по території історико-культурного заповідника і за його межами. Перша «Музей історії Полтавської битви» проходить по території вулиці Шведська

Могила: включає територію інституту свинарства НААН України, будинок першого музею Полтавської битви (відреставрований архітектором В. О. Трегубовим у 2007 р.), сучасний музей історії Полтавської битви. Екскурсія № 2 «Музейне містечко на полі Полтавської битви» проводиться на братській могилі воїнів московської армії, Самсонівську церкву, будинок для інвалідів військової служби та дітей-сиріт загиблих воїнів (будинок музею історії Полтавської битви), ротонди вшанування пам'яті полеглих у Полтавській баталії (збудована 2009 р. В. О. Трегубовим). Екскурсія № 3 «Фортифікаційні споруди на полі Полтавської битви» відбувається на території села Яківці та другого укріпленого табору московської армії (пам'ятний камінь на місці командного пункту московської армії у Полтавській битві, 10 редутів з бетонними обелісками). Екскурсія № 4 «Пам'ятники поля Полтавської битви» включає показ пам'ятника шведам від росіян (автор О. Більдерлінг, 1909 р.), пам'ятник шведам від співвітчизників (автор Т. Лундберг, 1909 р.), пам'ятник поблизу місця переправи московської армії через р. Ворсклу (автори В. Пасічний, Й. Шмультсон, 1909 р.). Екскурсія № 5 «Пам'ятники, пов'язані з Полтавською битвою, в історичній частині міста» охоплює пам'ятник «монумент Слава» (автор М. Амвросимов та Ж-Ф Тома де Томон, 1811 р.), пам'ятник на місці відпочинку Петра I після Полтавської битви (автор О. Брюллов, 1849), пам'ятник захисникам фортеці Полтава та коменданту О. Келіну (автори О. Більдерлінг, А. Обер, 1909 р.), пам'ятник козакам, які полягли за волю України (автори В. Білоус, В. Батурин, В. Шевченко, 1994 р.), пам'ятник гетьману України І. С. Мазепі (автори М. та Н. Білики, В. Шевченко, 2016 р.).

З початком російсько-української війни, співробітники активно долучилися до переосмислення історії Великої Північної війни 1700-1721 рр., історії Полтавської битви та пам'ятників пов'язаних із нею. Співпраця із незалежною шведською дослідницею Марією Траттнер стимулювала зміни у частині експозиції, що присвячена Прутському походу 1711 р., та за допомогою документів із Шведських архівів – переосмислення Полтавської

баталії. Процес деколонізації призвів до зняття пам'ятника московському царю Петру I перед центральним входом до музею історії Полтавської битви, демонтаж та передання на баланс музею пам'ятника «славному захисникам Полтави і коменданту фортеці Олексію Келіну» [20;21]. Відповідно змінюється і екскурсійне наповнення музейного продукту заповідника, більше уваги приділяється участі українського козацтва у Великій Північній війні, та його подальша доля, як і доля всією підконтрольної Російській імперії України [11].

Топографія виставки. План маршруту.

ДОДАТОК В.

**Соціологічне дослідження щодо вибору тематики екскурсії
представленою виставкою (загальний аналіз потенційної аудиторії та
анкета-опитування)**

Якісна робота музейного закладу не можлива без залучення постійних і потенційних відвідувачів. Їх виявлення та активізація інтересів до музейної діяльності проводиться шляхом музейної соціології [18, с 92]. Ґрунтована підготовка до відкриття виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.» визначила необхідність виявлення головних напрямків екскурсійного обслуговування, тих напрямків музейної комунікації які будуть найактуальнішими та найцікавішими. Серед широкого кола відвідувачів Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» було проведено анкетування, що до акцентів у екскурсійному супроводі запропонованої виставки. Серед респондентів, які зголосилися взяти участь у опитуванні, виявлено актив, який і взяв участь у заповненні музейно анкети. Всього було опитано 32 людини, ядро яких складала постійні відвідувачі музею історії Полтавської битви.

Представлена анкета містить різні типи відповідей (відкриті, напіввідкриті та закриті):

1.Вікова категорія:	
- діти (до 17 років);	5
- молоді люди (18 – 44 роки);	7
- середній вік (45 -59 років);	9
- похилий вік (60 – 74 роки);	7
- старший похилий вік (75 – 89 років);	3
- довгожителі (понад 90 років)	1
2.Соціальний статус:	
- школяр;	3
- учень коледжу/технікуму;	2
- студент;	5

-працюючий;	12
-не працюючий;	4
- пенсіонер	6
3.Стать:	
- чоловіча;	12
-жіноча	20
4. Регулярність відвідування музею:	
-кожна нова подія в музеї;	6
-раз на місяць;	8
-раз на півроку;	6
-раз на рік;	5
-лише на заходи, які мене цікавлять;	6
-інше	1
5.Мета відвідування музею:	
-здобуття нових знань;	10
-відпочинок;	7
-розвага;	5
-спілкування за інтересами;	8
-туризм;	1
-інше	1
6.Негативні сторони роботи музею:	
-нецікаві експозиції;	9
-нецікаві та неактуальні виставки;	7
-нецікаві екскурсії;	5
-відсутність комунікації з відвідувачами	1
7.Позитивні сторони роботи музею:	
-активна науково-дослідна робота;	10
-співпраця з іноземними науковцями;	5
-залучення сучасних технологій VR	10

та комп'ютерного моделювання; -інтерактивні заходи; -інше	5 2
8.Форми музейної комунікації, які б були цікаві для Вас: -класичні екскурсії; -театралізовані екскурсії; -концерти; -лекції та семінари; -кіновечори; -майстер-класи; -свята і відтворення духу епохи; -інше	3 7 5 4 5 5 2 1
9.Форма отримання інформації про роботу музею: -місцеві та інтернет ЗМІ; -сторінки музею у різних соціальних мережах; -рекламні афіші біля будівлі музею; -особисті контакти із робітниками музею; -інше	12 11 6 2 1
10.Тематика екскурсій, що найбільше подобаються у нашому музеї: -історія створення музею та заповідника загалом; -українське козацтво до та після Великою Північної війни; -бойове мистецтво армій у Великій Північній війні;	13 12 5

-світові наслідки Великої Північної війни;	1
-доля окремих експонатів з колекції музею	1
11.Які теми в музеях військового профілю Вам найцікавіші:	
- історія військової справи країни;	7
- історія створення музеїв;	8
- персоналії військової історії;	7
-технічні засоби та військова історія	9
12. Які персоналії асоціюються у вас із Полтавською баталією:	
- шведський король Карл XII;	6
-український гетьман Іван Мазепа;	8
- кошовий отаман Кость Гордієнко;	4
- московський цар Петро I;	7
- Іван Францович Павловський;	3
- усі перераховані;	4
-інше	-----
13.Джерело Вашої інформації про Полтавську баталію та музей історії Полтавської битви:	
- курс історії у школі;	5
-розповідали в родині та серед друзів;	5
-науково-популярна література;	7
-наукова література;	7
-Internet та соціальні мережі;	6
-професійно досліджую вказану тематику;	1
-інше	1

14. Ваша зацікавленість військовою історією:	
-беру участь у військових реконструкціях;	8
-проводжу археологічні розкопки на місцях бойових дій;	2
-здійснюю архівні пошуки з певної військової тематики;	5
-працюю у військовому музеї;	3
- є кадровим військовим;	6
- люблю читати книги та дивитись фільми з військової історії	8

Отже, проаналізувавши відповіді респондентів у представленій анкеті, було обрано 12 респондентів (7 жіночої та 5 чоловічої статі віком від 20 до 75 років), які активно відвідують музей, цікавляться історією військового мистецтва та музейного будівництва і проявили найбільшу тематичну зацікавленість. Відібрані респонденти сформували фокус-групу, якій було представлено майбутню екскурсію пропонованою виставкою.

ДОДАТОК Г.

Сценарій презентації екскурсії обраних фокус-групі

12 обраних в ході анкетування респондентів (7 жіночої та 5 чоловічої статі віком від 20 до 75 років) було залучено до визначення екскурсійної тематики виставки **«Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»**

Модератор: Добрий день, шановні учасники нашої фокус-групи. Наша зустріч сьогодні присвячена визначенню екскурсійної тематики, яка буде забезпечувати комунікацію під час нової виставки нашого музею. З вами буду працювати я, Марченко Святослав Ігорович, автор і куратор виставки **«Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.»** Державного історико-культурного заповідника **«Поле Полтавської битви»**.

Респондент 1: Добрий день, шановний Святославе Ігоровичу. Раді вас вітати!

Респондент 2: Дуже приємно, що ми запрошені до визначення тематики екскурсій і з радістю у цьому допоможемо!

Модератор: Радий вас усіх бачити. Тема нашої сьогоднішньої зустрічі – тематика екскурсій до нашої нової виставки, які б ми – працівники музею хотіли б запропонувати в рамках комунікаційних заходів з вами, як відвідувачами. На запропонованих вам аркушах, представлено попередній список екскурсій, з яких ми можете ознайомитися.

№ з/п	Назва екскурсії	Вид	Тип	Цільове призначення	Жанр	Аудиторія
1	Епоха, події, люди: історія створення Державного історико-культурного	внутрішня	оглядова	навчальна	Екскурсійно-лекційна	Широке коло відвідувачів

	заповідника «Поле Полтавської битви»					
2	Музейне будівництво на тлі епох: музеєфікація Державного історико- культурного заповідника «Поле Полтавської битви»	внутрішн я	оглядов а	спеціалізова на	Екскурсії я- дискусія	Музейні працівники, студенти- історики, студенти- музеєзнавці , культуроло ги
3	«Невтрачена : доля колекції І. Ф. Павловськог о через століття»	внутрішн я	оглядов а	навчальна	Екскурсії я-лекція	Широке коло відвідувачів
4	Українсько- шведська співдружніс ть і Полтава: шведські дослідники та їх роль у	внутрішн я	оглядов а	спеціалізова на	Екскурсії я-семінар	Історики, військові, дипломати, музейні працівники

	створенні й розвитку заповідника «Поле Полтавської битви»					
5	Музей та пропаганда: заповідник «Поле Полтавської битви» в системі радянської пропаганди	внутрішня	оглядова	навчальна	Екскурсія-лекція	Широке коло відвідувачів

Респондент 3: О, досить цікаві теми. І ще до дискусійні, навіть провокативні. Адже, зараз тема Полтави та Полтавської баталії активно використовується і російською пропагандою.

Модератор: Отже, як ви бачите тематика запропонованих екскурсій різнобічно висвітлює історію створення нашого Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». Ви, можливо, звернули увагу, що деякі з них призначені для вузькопрофільних спеціалістів, а деякі для широкого загалу. Саме наявна аудиторія визначатиме специфіку подання інформації, її наповненість спеціальними професійними термінами та поняттями.

Респондент 1: Тобто, якщо я, наприклад, захочу відвідати екскурсію № 2 «Музейне будівництво на тлі епох: музеєфікація Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви» то я можу, чогось там не зрозуміти?

Модератор: Саме так, адже обрана вами екскурсія розрахована на вузьке коло спеціалістів, і буде оперувати термінами про музейний задум, наскрізну ідею, комплектування фондів, атрибуцію окремих музейних предметів, вибір художнього й архітектурного оформлення і тому подібне.

Респондент: Взагалі то, досить цікаво було про це дізнатися. Я подумаю над питанням відвідання цієї екскурсії.

Модератор: Будь ласка, якщо вам цікаві питання специфіки музейного будівництва, то я з радістю розповім про це під час означеної екскурсії. Серед спеціалізованих екскурсій представлена ще одна під № 4 «Українсько-шведська співдружність і Полтава: шведські дослідники та їх роль у створенні й розвитку заповідника «Поле Полтавської битви». Під час спеціалізованої екскурсії-семінарі будемо згадувати імена таких шведських учених як Клаус Гріль, А. А. Тама та Спарре, Карл Бенедік, Альф Коберг, Петер Енглунд, Пер-Андерс Лундстрем, Ейнар Літ та інші. Кожен із них зробив досить вагомий особистий внесок у розвиток нашого заповідника та руйнування російських міфів щодо Полтавської баталії, які насаджувалися продовж 300 років.

Респондент 4: О, а ім'я Перета Енглунда я знаю. Читала його книгу «Полтава. Розповідь про загибель однієї армії». Досить цікавий погляд на події 1700-1709 рр. зі сторони шведських дослідників. Але відвідувати таку екскурсію я б не наважилася, бо нікого іншого зі шведських дослідників я не знаю і поняття не маю про їх влад у дослідження історії нашого заповідника та й тематики Полтавської баталії взагалі.

Модератор: Так, ця екскурсія досить специфічна і розрахована на істориків, дослідників військової справи і знавців шведсько-українських відносин. Хоча, наприклад ім'я нашої з вами сучасниці Марії Траттнер ви, я думаю, усі чули. Вона частий гість у нас в музеї і активно допомагає залучати документи зі шведських архівів до реекспозиції та зміни нарративів про наш заповідник.

Респондент 1: А так, про пані Марію я чув і навіть приходив до музею коли вона презентувала нові документи про Пруський похід. Було цікаво почути щось нове про події 1711 р. не переписане із російських та радянських монографій. Сподіваюся, що віднайдена нею інформація стане у нагоді під час науково-дослідної та науково-просвітницької роботи вашого заповідника.

Модератор: Так, дякую. З пані Мариною ми справді дуже активно співпрацюємо. Але повернемося до нашого з вами обговорення найцікавішої на вашу думку екскурсії. Наступні під № 1 «Епоха, події, люди: історія створення Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви», № 3 «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття» та № 5 «Музей та пропаганда: заповідник «Поле Полтавської битви» в системі радянської пропаганди». Вони розраховані на широке коло відвідувачів і, я сподіваюся, будуть цікаві і вам.

Респондент 6: А може розповісти нам про них трошки детальніше? Бо наскільки я бачу, вони якимось взаємопов'язані і розповідають про створення історико-культурного заповідника. Але, наприклад, хотілося б більше інформацію про екскурсію № 3 «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття». Бо я, наприклад, зовсім мало знаю хто такий І. Ф. Павловський і до чого тут поле Полтавської битви.

Модератор: з великим задоволенням. Як ви бачите з назви екскурсія № 1 присвячена історії створення нашого Державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». Під час її проведення я, або інший співробітник нашого музею, розповість вам як постало питання про увічнення пам'яті про Полтавську баталію та різні етапи перетворення місця між селами Яківці, Малі Будища та Полтавою у заповідник військового спрямування. Також, на цій екскурсії будуть підніматися дискусійні питання щодо наявних у самому місті Полтава пам'ятників, пов'язаних із баталією та їх смислове навантаження протягом XX – XXI ст.

Респондент 3: На мою думку, досить цікава екскурсія. Але вона має багато провокативних моментів, особливо зараз під час російсько-української війни. Адже всі ми знаємо історію пам'ятників у Полтаві і як, навіть зараз, до них відносяться.

Модератор: Представлена екскурсія і передбачає елементи дискусії, з наданням достовірної інформації про історію створення кожного окремого пам'ятника. Тож, якщо вам цікаво, радо зустріну вас під час її проведення.

Респондент 3: Я подумаю, можливо і відвідаю саме цю екскурсію.

Модератор: Переходимо до наступної нашої екскурсії під № 3 «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття». Вона буде присвячено історії створення першого музею Полтавської битви та його засновнику І. Ф. Павловському. На прикладі окремих експонатів, ви побачите, що було втрачено, а що й понині експонується у стінах нашого музею. Також, торкнемося питання про комплектування фондів першого музею, їх перебування у різних музеях протягом 1920-1980 рр. та повернення до дому. В рамках цієї екскурсії планується певне повернення назад в минуле за допомогою окулярів Virtual reality.

Респондент 7: О, мені як молодій людині, це буде досить цікаво. Бо у вітчизняних музеях віртуальна реальність використовується досить нечасто, і я радий, що ваш музей відноситься до передових у цьому плані. Також, я знаю, що у вас є 3d-модель самого поля Полтавської битви. Хотілося б побачити і її.

Модератор: З радістю вам її покажемо. І не лише її. Відкрию вам невеличку таємницю. Під час проведення цієї екскурсії дубе задіяний і штучний інтелект. Тож, буде цікаво і весело.

Респондент 7: Тоді точно, я відвідаю саме цю екскурсію.

Модератор: Я радий, що ви вже визначилися зі своїм вибором. Але я хочу ознайомити вас із останньою екскурсією із нашого списку. Екскурсія № 5 «Музей та пропаганда: заповідник «Поле Полтавської битви» в системі радянської пропаганди» присвячена такій традиційній для радянської влади

системі насаджування власної ідеології як культурна політика. Ця тенденція простежувалася не лише в нашому заповіднику, але й у будь-якій іншій установі сфери культури. Я ж, більш детально, розповім вам як власне наш заповідник використовували для виховання правильних радянських людей. Які методи і принципи для цього використовувалися. Подивимося із вами фрагменти кінохроніки про відвідування музею та потім і заповідника різними делегаціями та соціальними групами. Розглянемо як образ московського царя Петра I використовувався для возвеличення російського народу, а потім і радянського. В той же час звернемо увагу як пригнічувалася роль українського козацтва та України взагалі і як творився міф про «зрадників мазепинців».

Респондент 8: Ого, оце ви замахнулися. Це буде навіть краще ніж проєкт Інституту Національної пам'яті «Мазепа. Karl XII. Пётр I. Топ-10 міфів гу.пропаганди». А ви не боїтеся якихось провокацій, аде ім'я гетьмана Івана Мазепи ще й досі сприймають неоднозначно у нашому суспільстві.

Модератор: Ні, ми не боїмося. Адже на основі історичних фактів, кожний закид якогось провокатора ми спокійно спростуємо і наведемо свої аргументи. Саме завдяки цій екскурсії ми хочемо розвінчати міф про наш заповідник як «центр прославляння слави російської зброї». Тому, якщо вам цікаво раду запрошуємо відвідати і цю екскурсію.

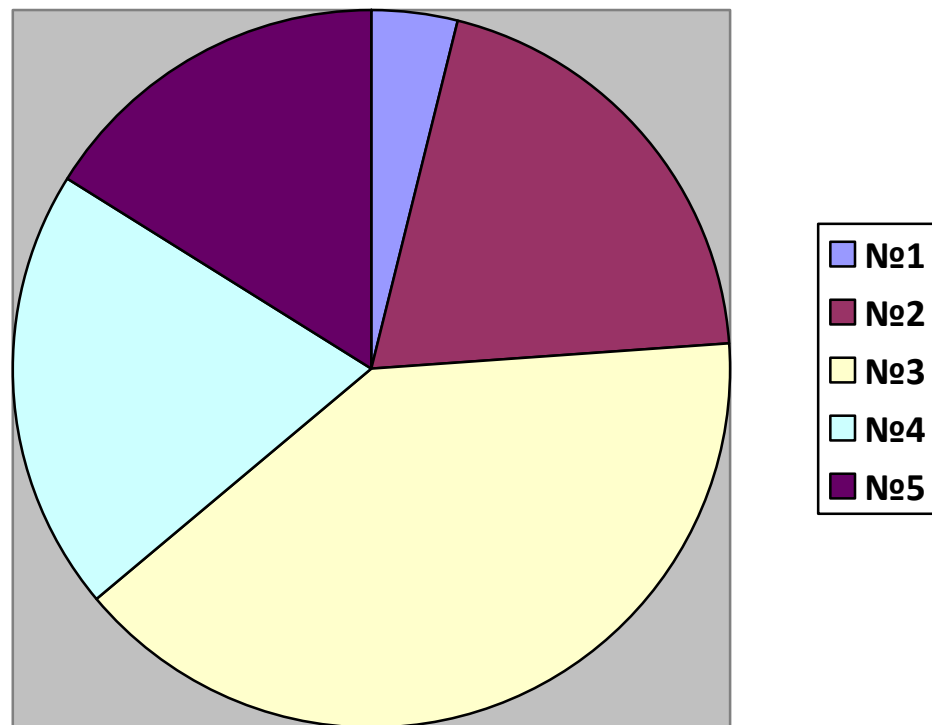
Респондент 8: Дякую, я думаю. В мене вже є певний список екскурсій, які б я хотів відвідати. І ця теж тепер поповнить список моїх бажань.

Модератор: Радий це чути. Отже, ми з вами ознайомилися з усім списком представлених екскурсій. Тепер ви можете самі, через таємне голосування, визначити яка б екскурсія була для вас найцікавіша. Для визначення власних побажань, я даю вам 10-15 хвилин. Не поспішайте, добре подумайте, зважте всі «за» та «проти» і в наданому вам аркуші паперу навпроти кожної екскурсії зазначте бал від 1 до 10. Найменший бал сприйматиметься як категорична відмова відвідати дану екскурсію, найвищий бал – як впевнене бажання відвідати саме цю екскурсію. Проміжні

бали вкажуть, що можливо відвідаєте якщо складуться обставини. Тож, приступаємо до голосування.

Респондент: Ну, в принципі, ми вже всі визначилися. Ось вам наші відповіді. Ви казали, що голосування таємне. Тож ми не зазначали наших імен та прізвищ на аркушах.

Модератор: Так, ми – співробітники музею, вирішили провести таємне голосування. Це зроблено для того, щоб ви не відчували дискомфорту та надавали якомога чесніші відповіді. Отже, зараз я вам представлю наші результати. Екскурсія № 1 набрала 62 бали, екскурсія № 2 – 60 балів, екскурсія № 3 – 98 балів, екскурсія № 4 – 54 бали, екскурсія № 5 – 51 бал.

Отже, за результатами вашого вибору екскурсія «Невтрачена: доля колекції І. Ф. Павловського через століття» набрала найбільшу кількість голосів. Таким чином, саме ця екскурсія стане частиною музейної комунікації виставки «Поле, що змінило хід європейської історії XVIII ст.» і ми з радістю представимо її вам під час відкриття нашого нового музейного проєкту.

Афіша виставки

